

= *Milan Vego* =

Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru

milan_vego@net.hr

UDK 323(497.6)

321(497.6)

Stručni članak

FENOMEN NEPOSTOJANJA DIJALOGA U MULTIETNIČKOJ BOSNI I HERCEGOVINI

Sažetak

Egzistirajući 45 godina u bivšoj Jugoslaviji, Bosna i Hercegovina gradila je multietničko, multikonfesionalno, multikulturalno društvo koje je, njegujući Titovu parolu „bratstvo i jedinstvo“, bilo u samom vrhu jugoslavenske ljestvice „najmulti“. To je jedan od razloga što su Bosnu i Hercegovinu zvali „Jugoslavijom u malom“. Rušenjem komunizma i raspadom Jugoslavije, odnosno svim ratnim strahotama koje su se dogodile ovoj „bivšoj republici“, a od 1992. g. i samostalnoj i suverenoj državi, upravo njezin multietnicizam doživljava krvavo urušavanje i rat jednih protiv drugih. Ljubav i poštovanje prerasli su u mržnju i protjerivanje onih koji su bili u manjini. Danas, gotovo dvadeset godina od svršetka rata, stanje se stabiliziralo, slobodno se putuje, radi, ponovno se izgrađuju dobrosusjedski odnosi. Stasaju nove generacije mladih i neopterećenih ljudi koji žive u jednom drugom računalnom svijetu, svijetu u kojem će imati svjetliju budućnost. Što i kakve im uvjete pruža društvo u kojem žive, i omogućuje li im se da spoznaju što su temeljne vrijednosti života i ljudskih prava, ostaje otvoreno pitanje. Tragedija i većina problema ove zemlje je u neriješenju nacionalnome pitanju koje ponovno, u određenim okolnostima, može dovesti do najstrašnijih zločina. Političari se teško mogu dogovoriti o relevantnim pitanjima pa je u Bosni i Hercegovini potrebna nazočnost međunarodne zajednice, koja je postala njezin specifičan protektorat. Posljednji rat donio je segmentiranje po nacionalnome ključu, a ono što se nije ostvarilo ratnim osvajanjima, dovršava se uz pomoć politike i diplomacije. Značaj i vrijednost dijaloga potisnuti su u drugi plan. Uništeno gospodarstvo i velika nezaposlenost doprinose crnoj slici bosanskohercegovačke stvarnosti.

Postavlja se pitanje kako ostvariti interkulturalni dijalog u ovakvoj državi. Povijest nas uči da se poslije svakog rata sjedalo i razgovaralo. Pretpostavke tomu u Bosni i Hercegovini su stvaranje funkcionalne i normalne države koja ne će ovisiti o međunarodnoj zajednici te rješenje nacionalnoga pitanja. Ovakvo stanje urušene ekonomije, posljedica rata, nepostojanja političke volje za napretkom, Bosnu i Hercegovinu ne će učiniti funkcionalnom državom. Autor analizira stanje u Bosni i Hercegovini, odnose između triju konstitutivnih etničkih korpusa, uspostavljanje istinskoga dijaloga i traži izlaz iz daytonske slijepe ulice.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, podijeljeno društvo, interkulturalni dijalog, razumijevanje i poštivanje drugačijeg, nacionalno pitanje

THE PHENOMENON OF THE NON-EXISTING DIALOGUE IN MULTI-ETHNIC BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract

Existing for 45 year in former Yugoslavia, Bosnia and Herzegovina has built a multi-ethnic, multi-confessional society, which by implementing Tito's idea of "fraternity and unity" has come to the top of the Yugoslavian scale of the "most multi". That is why Bosnia and Herzegovina has been called "mini Yugoslavia". With the destruction of communism and the breakup of Yugoslavia, and all the horrible war events this former, and since 1992 independent and sovereign, republic went through, it is her multi-ethnicism the one that has been destructed resulting in war ones against the others. Love and respect have grown into hate and persecution of minority groups. Nowadays, twenty years from the war, the condition has been stabilized. People are travelling, working and restoring good neighbourly relations. There is a new generation of young, unburdened people who are living in another information age, in a world that will have a brighter future.

The question remains open about the conditions this society gives and whether it provides these people the basic life values and human rights. The tragedy and the majority of this country's problems stand in the unsolved national question that can, under certain circumstances, lead to the most terrible crimes. Politicians cannot agree on the relevant questions, so there is a necessity for the presence of the international community in Bosnia and Herzegovina, which has become its specific protectorate.

The last war has brought up the segmentation of nationality, and those issues that have not been clarified through war, are now being addressed through politics and diplomacy. The significance and value of dialogue are being neglected. The ruined economy and the high level of unemployment contribute to the dreary image of reality. The question is how to provide intercultural dialogue in a country like this one. History teaches us that after every war things were discussed. The assumption to this in Bosnia and Herzegovina is the creation of a functional and normal state which will not depend on the international community and the solution of the national question. This condition of a destructed economy, the consequences of war, and the non-existent political volition for progress will not make Bosnia and Herzegovina a functional state. The author analyses the condition in Bosnia and Herzegovina, the relations of three constitutive ethnic corpuses, the establishment of true dialogue and seeks a way out of the Dayton-blind street.

Key words: Bosnia and Herzegovina, divided society, intercultural dialogue, understanding and respecting the difference, national question

U epistemološkom pogledu u radu potvrđujem hipotezu da je dijalog jedan od presudnih čimbenika u izgradnji funkcionalne države BiH, a time i za njezino priključenje Europskoj uniji. Dapače, u multietničkoj Bosni i Hercegovini on je *sine qua non*.

Jugoslavenski model, o kojem govori Smith¹ imao je dva koncepta: federaciju nacija i zajedničkokulturno-povijesno iskustvo. I upravo je taj unutarnji ustroj, koji se zasnivao na političkoj povijesti i jezičnoj srodnosti, a s druge strane i vjerskim razlikama, doveo do prevladavanja ovakve federacije nacija. Pod velikim unutarnjim pritiskom nacija za vlastito „oslobađanje“, jugoslavenski federalni model nije mogao opstati.

Također, nameće se pitanje koliko je ateistička ideologizacija društva bivše Jugoslavije, a koju je propagirao totalitarni komunistički sustav,² utjecala na događaje u Bosni i Hercegovini nakon raspada bivše zemlje. Pritisnuta brojnim zabranama, strahom od prakticiranja religije, padom komunizma otišlo se u drugu krajnost. Oslobađanje i sloboda misli i govora te borba za svoju naciju jednostavno su stvarali nove tenzije između dojučerašnjih susjeda. Različitostima i podjelama doprinosi i nametnuti rat nakon kojega je uslijedila

¹ Usp. Anthony SMITH, *Nationalism and Modernism*, London, 1998., str. 228. – 229.

² Usp. Ivan CVITKOVIĆ, *Sociološki pogled na naciju i religiju*, Sarajevo, 2005., str. 24. – 25.

borba za vlastiti religiozni i kulturni identitet naroda u Bosni i Hercegovini. Bujanje nacionalizma u multietničkoj državi, uz društvene prilike koje su vladale tih godina u Bosni i Hercegovini, dovelo je do nacionalnih sukoba. Sve-
mu je doprinijela i povijest BiH, to jest utjecaj osvajača u kulturnom i drugom obliku, zatim gorka iskustva iz Drugoga svjetskog rata i posljednjega koji je Bosnu i Hercegovinu na unutarnjem planu podijelio na tri najveća nacionalna segmenta. Opći okvirni mirovni sporazum iz Daytonu stvorio je od Bosne i Hercegovine specifičan protektorat koji ovisi o nazočnosti međunarodnih snaga i pored izabranih institucija vlasti. Bosna i Hercegovina godinama se bezuspješno bori da postane funkcionalna država, međutim upravo različitost pogledâ nacionalnih segmenata kako bi trebala izgledati u budućnosti to ne dopušta pa je nacionalno pitanje izbilo u prvi plan. Ono je u Bosni i Hercegovini stvarnost i teško je ovdje primijeniti Gellnerovu teoriju da je „nacija izmišljotina nacionalista“³. U Bosni i Hercegovini, u ratu i nakon njega, nacija i nacionalizam su primarni. Njima se objašnjava postojanje nacije, zajednička kultura, jezik. Uz jak politički spoj oni su zaista u prvom planu. Gellner smatra da je nacionalizam taj koji stvara nacije, a ne obratno. Pozivajući se na Charlesa Taylora, a primjenjujući isto na Bosnu i Hercegovinu, koji smatra da u „nacionalizmu postoje velike razlike i vrlo malo zajedničkog“⁴, postavljamo pitanje možemo li to „zajedničko“ razvijati u ovoj državi kako bismo uvažavali i poštivali jedni druge. U ovoj zemlji, pored politike, i religija ima vrlo značajnu ulogu u procesu međunacionalnoga pomirenja. Drugi vatikanski koncil (1962.) založio se za mnoge promjene i veću otvorenost Crkve. U tom kontekstu, kako govori Mardešić (osoba dijaloga za 2010.), koji se zalagao za dijalog među kršćanima, pripadnicima različitih religija, ateistima i koji je veći opus svoga djelovanja posvetio fenomenologiji religije, konstatiramo da je uloga Međureligijskog vijeća u Bosni i Hercegovini veoma značajna. Vjerske zajednice mogu kroz odgajanje i učenje mladih o vlastitoj tradiciji (vjeronauk) učiniti mnogo da poštuju i toleriraju druge, njihovu vjeru i tradiciju. Mladim je ljudima potrebno obrazložiti činjenicu da mržnja vodi k nasilju i netoleranciji. Zalaganje biskupa Komarice (2003.) na pravom je tragu. Veliku ulogu

³ Ernest GELLNER, *Nacije i nacionalizam*, Zagreb, 1998., str. 75.

⁴ *Isto*, str. 73. – 78.

u obrazovanju mladih, izgradnji njihova vlastitoga identiteta uz poštivanje i toleranciju drukčijega imaju škole.

Govoreći o fenomenu postojanja sukoba između Istoka i Zapada (islam – katoličanstvo) i stvaranju slike o neprijatelju, najliberalniji suvremeni katolički teolog Hans Küng, nakon 11. rujna 2001. kaže: „Ne snosimo ‘mi’ (Amerikanci, naši europski izraelski prijatelji) krivnju, ne, nego neprijatelj, islam snosi svu krivnju. Naši potisnuti osjećaji krivnje i manje vrijednosti, naša agresija i frustracije dadu se bez opasnosti projicirati prema van, na islam.“⁵

U Bosni i Hercegovini postoje četiri religije: pravoslavna, katolička, islamska i židovska. Rat je za posljedicu imao rušenje crkava, džamija, sinagoga. Ostavio je duboke posljedice te stvorio mržnju među nacijama, što je odvelo do negiranja i netolerancije drugih. Pored triju konstitutivnih naroda – Srba, Bošnjaka i Hrvata – u Bosni i Hercegovini postoji 17 nacionalnih manjina. Jedno vrijeme uopće nije postojao interkulturalni dijalog, što je za ovu multietničku zemlju bilo poražavajuće. U svakoj multietničkoj zemlji nužna je uspostava dijaloga. Stalno podgrijavanje tenzija (posebno političari) i držanje svojih nacionalnih segmenata u strahu od drugih (viktimizam) vodi u prošlost. Trebamo se osloboditi stalnog viktimističkog stava da je netko drugi kriv za naše nevolje, a svoje zločine pravdati strahom od drugih. Dijalog omogućuje bolju budućnost mladih, razvijanje gospodarstva i prosperiteta, a za takve tvrdnje postoje temeljni razlozi: Hrvati ne gube identitet dijalogom; opasnost od stvaranja i bojazni od treće Jugoslavije je isključena; međureligijski odnosi i interkulturalni dijalog postojali su do 1990.; poslije svakog se je sukoba sjedalo i pregovaralo; činjenica je da je BiH od 1992. u Ujedinjenim narodima međunarodno priznata država te da je od 2002. godine članica Vijeća Europe. Takav je odnos i drugih nacija prema Hrvatima. Poslijeratna ideologija nacionalizma, o kojoj govori Cvitković, uvijek je „u prvi plan isticala dobre vrijednosti svoje nacije dok je zanemarivala vrijednosti i prava drugih nacija“, dakle „svatko sudi o drugom po svojim kriterijima“⁶. U multietničkoj Bosni i Hercegovini suđeno je da svi narodi žive u suživotu i zbog te se činjenice mlade generacije moraju okretati u tom smjeru.

⁵ Vidi Hans KÜNG, *Der Islam*, München, 2004.

⁶ Ivan CVITKOVIĆ, *Hrvatski identitet u Bosni i Hercegovini: Hrvati između nacionalnog i građanskoga*, Zagreb, 2006., str. 266.

Bosna i Hercegovina je „gladna“ za međunacionalnim pomirenjem i međureligijskim dijalogom. U svakom je ratu bilo i bit će zločina, no nužno je priznanje vlastite krivice i međusobno praštanje. Čin klečanja njemačkoga kancelara Willyja Brandta pred spomenikom junacima varšavskoga geta⁷ 1970. teško možemo očekivati u Bosni i Hercegovini. Generalizacija stvari vrlo je opasna i tu trebamo biti vrlo oprezni. Također, zločin je uskraćivanje pravo drugomu na slobodu i jednakost. Prostor Balkana je u nedavnoj prošlosti zabilježio tragične događaje, međutim, naša različitost može nam biti bogatstvo i prednost. Smith kažeda su „nacionalistički jezik i simbolika obuhvatniji od ideologija“⁸ jer oni često povezuju tu ideologiju. Identitet i neriješeno nacionalno pitanje u ovoj su zemlji primarni, ali ih ne možemo rješavati na štetu drugih. U suvremenim stavovima Umberta Eca o ljudima kojima je otet vlastiti identitet (Njemačka, Hitler) citiramo: „...nacija dolazi do svog identiteta preko svojih neprijatelja.“ Pitam se koliko je to dobra opomena za BiH. Unitarizam nije poželjan u Bosni i Hercegovini kao ni separatizam (Rezolucija Parlamenta EU-a, 2014.), ali „pravima pojedinaca pripada i pravo da izaberu svoj nacionalni identitet ipravo da izaberu nacionalnu kulturu kojoj pripadaju“⁹, govori profesorica Kasapović. Također, Kymlicka kaže da „kultutama nije potrebna pomoć države kako bi opstale“¹⁰.

Je li Bosna i Hercegovina spremna za međureligijski i interkulturalni dijalog s činjenicama prihvatanja krivnje i opraštanja? Povijest nas ne uči s ovom generacijom. Vjerujem da će mladi ljudi, neopterećeni ratom i međunacionalnim sukobima, pokrenuti neka takva pitanja.

Ovdje se svakako moramo pozabaviti „postnacionalnom demokracijom“¹¹ Jürgena Habermasa koji smatra da je nacionalizam „ideološki inženjering“ 19. stoljeća koji će izumrijeti izgradnjom europskoga državljanstva, a o kojem detaljnije govori Katunarić.¹² Analizirajući Habermasove teorije o naciji i nacio-

⁷ Varšavski geto je bio najveći sabirni logor za njemačke i poljske Židove i smatra se da je iz ovog geta oko 500 tisuća ljudi poslano u logore smrti. Čin klečanja dogodio se 25 godina nakon Drugoga svjetskog rata i postao je simbol pomirenja u Europi.

⁸ A. SMITH, *n. dj.*, str. 118.

⁹ Mirjana KASAPOVIĆ, *Bosna i Hercegovina: nestabilna država i podijeljeno društvo*, Zagreb, 2005., str. 197. – 200.

¹⁰ Will KYMLICKA, *Multikulturalno građanstvo: liberalna teorija manjinskih prava*, Zagreb, 2003., str. 157.

¹¹ Usp. Jürgen HABERMAS, *Postnacionalna konstelacija*, Beograd, 2002., str. 105. – 107.

¹² Usp. Vjeran KATUNARIĆ, *Sporna zajednica: novije teorije o naciji i nacionalizmu*, Zagreb, 2003., str. 298. – 324.

nalizmu, Katunarić smatra da se isti više bavi demokracijom i ekonomijom ne prihvaćajući empirijska istraživanja Eurobarometra o raspoloženjima građana u zapadnoj Europi kada se govori o europskom identitetu, o čemu građani vrlo malo govore. Habermas „ne objašnjava koji su uvjeti potrebni da bi se potaklo demokratske procese u različitim sredinama“¹³. Prevedeno na Bosnu i Hercegovinu, hipotetski govorimo o njezinu članstvu u Europskoj uniji te se nameće pitanje hoće li se neriješeno nacionalno pitanje u Bosni i Hercegovini jednostavno zaboraviti da bi se izgradio „europski identitet“. Ili, kako to kaže Smith, „Europska (će) unija predstavljati pobjedu političkog razuma nad nacionalnim strastima i sebičnim interesima“¹⁴. U današnjim okolnostima to je zaista veoma teško.

U Bosni i Hercegovini politika je najunosnije zanimanje i zbog toga stalno imamo povećanje broja političkih subjekata koji se žele boriti za vlast. Na drugoj strani porazni su podatci o broju nezaposlenih, oko 550 tisuća, o praktičnu izjednačavanju broja zaposlenih i umirovljenika, oviše od 75 % mladih i obrazovanih ljudi koji žele napustiti ovu zemlju, jer u njoj ne vide svoju budućnost. Ovakvo je stanje postalo nepodnošljivo. Već uništena ekonomija i poljoprivreda doživljavaju svoje kataklizme nakon poplava. Sve ovo, naravno, navodi na činjenicu da „međureligijski dijalog u Bosni i Hercegovini mora biti istinski dijalog za praštanje i pomirenje“¹⁵, o čemu govori Čimić. U ovoj su zemlji tolerancija i dijalog vrlo zahtjevni nakon svega što nam se dogodilo. „Sudionici dijaloga moraju uložiti velike napore i odricanje da bi ga istinski vodili, a za to je potrebna istinska tolerancija“¹⁶, kaže Branko Jozić. Vođenje dijaloga na način da se „umiri vlastita savjest i stvori neka vrst moralnog alibija, kako bismo mogli mirno spavat“¹⁷ nije dobro, govori Vrcan.

Iskustvo nam govori da je potrebno uspostaviti barem minimalan konsenzus kao preduvjet uspostavljanju dijaloga u multietničkoj Bosni i Hercegovini. Govoreći o značenju pojma konsenzusa u političkoj znanosti, Nohlen ističe tezu „da ni jedna političko-društvena jedinica ne može postojati bez

¹³ Isto, str. 301. – 302.

¹⁴ A. SMITH, *n. dj.*, str. 235.

¹⁵ Esad ČIMIĆ, *Iskustvenja zajedništva*, Sarajevo, 2005., str. 80. – 87.

¹⁶ I. CVITKOVIĆ, *Sociološki pogled...*, str. 148.

¹⁷ Isto, str. 65.

minimumu integracije, a samim tim bez konsenzusa.¹⁸ U Bosni i Hercegovini je pitanje postizanja konsenzusa oko bilo kojih relevantnih stvari veoma teško. Neprestano se nameće problem kako ostvariti konsenzus, a da se ne zadiru u temeljne nacionalne vrijednosti. Pozivajući se na Massinga, koji vjeruje u postizanje konsenzusa po određenim uvjetima, a koji sadrži vrjednote i norme, pitanje je pod kakvim se uvjetima isti može postići u Bosni i Hercegovini. Ističući da se samo u okviru razumna razgovora može doći do „podnošljivog konsenzusa“, Habermas kaže da „argumentativno donošenje jednog takvog ‘istinskog’ konsenzusamože uspjeti samo pod određenim uvjetima“¹⁹. Nakaradno bosanskohercegovačko unutarnje uređenje stvara ogromne probleme i ne može opstati bez postizanja konsenzusa i dijaloga.

Treba pozdraviti dobar potez stranaka u BiH, bliskih Europskoj pučkoj stranci, koje su potpisale zajedničku izjavu o europskim vrijednostima, o identitetu, o socijalno-tržišnom gospodarstvu i pravnoj državi (SDA, HDZ BiH, HDZ 1990., PDP i SDA) jer se BiH samo usvajanjem europskih standarda može priključiti europskoj obitelji. Međutim, kao što se sve odvija u Bosni i Hercegovini i ovaj je sporazum ostao mrtvo slovo na papiru.

Postavlja se pitanje otkud tolika bojazan u nacionalnim korpusima u ovoj državi kada su u pitanju bilo kakvi razgovori. Kod Hrvata je izražena stalna bojazan od stvaranja jugoslavenske federacije. Na drugoj strani kod Bošnjaka i Srba postoji žaljenje za Jugoslavijom. Svakako u ovakvim se analizama trebamo vratiti u prošlost. Naime, još od 1. prosinca 1918. i ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca u zajedničku državu pokušavao se nametnuti velikosrpski model o kojem govori detaljnije Džaja.²⁰ Dakle, ta unitaristička forma buduće zajedničke države za hrvatski je narod bila potencijalna opasnost. Hrvati su se najviše zalagali za federalizam – Hrvatska seljačka stranka i njezin vođa Stjepan Radić koji je umro od posljedica atentata izvršena na njega u Beogradu. U tom vremenu religija je imala veliku ulogu, kao i danas, a posebno Srpska pravoslavna Crkva, koja se miješala u državnu politiku.

Ni druga Jugoslavija nije bila po volji Hrvata. Bosanskohercegovački Hrvati osjećali su stalnu majorizaciju iz Beograda.²¹

¹⁸ Dieter NOHLEN, *Politološki rječnik*, Osijek - Zagreb - Split, 2001., str. 165.

¹⁹ Jürgen HABERMAS, *Filozofsko-politički profili*, [b. mj.], 1971., str. 136.

²⁰ Usp. Srećko M. DŽAJA, *Politička realnost jugoslavenstva*, Sarajevo, 2004., str. 22.

²¹ Usp. *isto*, str. 87. – 102.

Događaji koji su prethodili raspadu druge Jugoslavije pokazali su, posebno nakon poziva Stranke demokratske akcije građanima BiH, a posebno građanima srpske i hrvatske nacionalnosti, da se suprotstave svim podjelama te razgradnji jedinstvene BiH. Referendum koji je uslijedio 29. veljače i 1. ožujka 1992. pokazao je veliku izlaznost građana muslimanske i hrvatske nacionalnosti. I jedan broj građana srpske nacionalnosti izišao je na glasovanje i odredio se za neovisnu i samostalnu Bosnu i Hercegovinu. Hrvati su nastojali da se Bosna i Hercegovina uredi po uzoru na švicarski model, dakle kantonizaciju. I Muslimanima i Hrvatima zajednički je cilj bio izlazak iz Jugoslavije pa su Hrvati u ogromnu postupku glasovali za neovisnu i samostalnu BiH.

Daytonski mirovni sporazum, koji je potpisan tri godine nakon referenduma, donio je između ostaloga i Ustav – Aneks 4, koji je BiH doveo u slijepu ulicu i onemogućava joj svaki napredak.

Prema mišljenju Zvonke Miljke, daytonski je Ustav nefunkcionalan i nekonzistentan.²² On je nametnut kao aneks međunarodnog mirovnog sporazuma i zahtijeva hitne promjene kako bi ova zemlja mogla napredovati prema europskim i euroatlantskim integracijama. Ustavom je uspostavljena Federacija kao zajednički entitet Bošnjaka i Hrvata i u kojoj bošnjački narod, tri i pol puta brojniji, vrši stalnu majorizaciju hrvatskoga naroda. Sve to stvara nepovjerenje i sumnje u bilo kakav dogovor, postizanje konsenzusa oko relevantnih pitanja, a izravno utječe na uspostavljanje dijaloga u multietničkoj BiH.

Pitanje pomirenja naroda u Bosni i Hercegovini usko je povezano s religijskim zajednicama. Cvitković kaže „da je potrebna promjena ‘slike’ o islamu i muslimanima u svijesti ovdašnjih kršćana, kao i promjena ‘slike’ o kršćanstvu i kršćanima kod pripadnika islama“²³. Jesu li predrasude o religijama kod susjeda toliko velike da se ne može uspostaviti dijalog i uvažavati različitost kod drugih? To je pitanje stalno aktualno u Bosni i Hercegovini i odgovor se najprije traži od Međureligijskog vijeća koje se, činjenica je, sastaje i razgovara. Međutim, rezultati su vrlo slabi, što možemo djelomice pravdati prošlim ratovima i različitom kulturom. Cvitković se, između ostaloga, pita „je li moguće da u Bosni i Hercegovini, predstavnici sve tri religijske zajednice, zajednički posjete mjesta stradanja, mjesta na kojima je počinjen zločin nad pripadnici-

²² Usp. Zvonko MILJKO, *Ustavno uređenje Bosne i Hercegovine*, Zagreb, 2006., str. 70. – 75.

²³ I. CVITKOVIĆ, *Sociološki pogled ...*, str. 187.

ma bilo kojeg naroda i bilo koje religijske zajednice, i da se zajednički – svatko na način sukladan njegovoj religijskoj tradiciji – poklone nad žrtvama.“²⁴ Rekao bih da je još prerano za ovakvu Bosnu i Hercegovinu. Pitanje odgajanja mladih za vođenje dijaloga s drugima u ovom je trenutku realnije. Obrazovni proces mora biti daleko više angažiran kako bi mladi bili tolerantniji prema različitostima koje ih okružuju.

Podijeljenost u svim sferama bosanskohercegovačkoga života, kojom je, kako kaže Lovrenović, „uzduž i poprijeko prožeta i premrežena sva stvarnost u koju danas živimo“²⁵ mora se prevladati želi li se zajednička država. Pritom je velika uloga vjerskih zajednica, političara, nevladinih udruga. Posljednjim ratnim razaranjima bosanskohercegovačko je društvo još više podijeljeno, a nema ni zajedničkog identiteta u bilo kojem društvenom segmentu i sferama. „Nema zajedničkog doživljaja povijesti, zajedničke religije ili jedinstvene kulture koje bi mogle biti njegovo izvoriste, kao što je to u nacionalnim državama. Nema ni velikih događaja u povijesti koji bi mogli povezati pripadnike različitih etničkih ili kulturnih zajednica i biti izvoriste zajedničkog političkog identiteta kao u nekim višenacionalnim državama.“²⁶ Upravo zbog te činjenice „privrženost novoj bosanskohercegovačkoj državi moguća je samo potpunim poštovanjem zasebnih identiteta, a ne njihovim potiranjem i potiskivanjem“. Stalni pokušaji majorizacije i asimilacije nacionalnih segmenata od brojnijeg bošnjačkog nacionalnog segmenta ne mogu voditi ničemu dobrom jer je to u ovakvoj Bosni i Hercegovini nemoguće. Konsocijacijski model uređenja države, o čemu govore Lijphart²⁷ i Kasapović, koji teško prihvaćaju unitarističke snage u Sarajevu, jedino je, ali ne i idealno rješenje. Na koncu, Europski se parlament u posljednjoj Deklaraciji o Bosni i Hercegovini zalaže za federalizam pri čemu osuđuje unitarizam i separatizam.

Zaključno razmatranje

Uspostavljanje dijaloga koji bi vodio do konsenzusa u multikulturalnoj Bosni i Hercegovini moguć je samo poštovanjem i priznanjem da u njoj žive

²⁴ Isto, str. 189.

²⁵ Ivan LOVRENOVIĆ, *Imela i stablo*, Beograd, 2011., str. 197.

²⁶ M. KASAPOVIĆ, *n. dj.*, str. 199. – 200.

²⁷ Usp. Arend LIJPHART, *Demokracija u pluralnim društvima*, Zagreb, 1992.

tri konstitutivna naroda i 17 nacionalnih manjina. Svaki oblik unitarizacije ili separatizma ne vodi zajedničkoj državi. S obzirom na to da se bosanskohercegovački političari teško mogu dogovoriti bez nazočnosti međunarodne zajednice, njezina je nazočnost u ovoj zemlji potrebna. Izgradnjom zajedničkih institucionalnih organizacija, uz poštivanje nacionalnih segmenata, doći će vrijeme kada nam predstavnici međunarodne zajednice više nisu potrebni i kada će Bosna i Hercegovina postati suverena i samostalna država, a ne njezin protektorat. Intenzivnim obrazovanjem i odgajanjem mladih generacija, koje će poštivati drukčije i različito, vratit će se tolerancija i povjerenje koje će voditi iskrenu dijalogu.